

BERTA ÁRPÁD

Béka és boka*

A TESz.¹ a „valószínűleg ótörök eredetű” elemek között tartja számon a magyar *béka* szót, s utal arra, hogy a magyarba került **baka* átadó alak a törökben „feltehetőleg hangutánzó eredetű, a béka brekegését adja vissza”. Az első szótagi *a > é* változást a szóban, a toldalékos formákban bekövetkezett elhasonulással magyarázzák a szótár szerkesztői.

A TESz. fontosabb megállapításaival egyetérthetünk: a *béka* szó korai török jövevényszavaink közé tartozik, s rekonstruált török átadó alakja **baka* lehetett. Az is bizonyosnak látszik, hogy a török szó hangutánzó eredetű volt. Mint oly sokszor, ezúttal is tisztázatlan azonban a magyarba került török szó törökségi háttere, bizonytalanok a szó etimológiai részletei. Ezek tisztázása azért is fontos, mert máig megválaszolatlan az a turkológiai irodalomban felmerült kérdés, hogy van-e etimológiai kapcsolat a török eredetű *béka*, s a szintén török eredetű *boka* szavunk etimonjai között.²

* Lehet, hogy az itt közölt cikk tematikusan és formailag nem szervesen kapcsolódik a Makk Ferenc professzor urat köszöntő írásk gyűjteményéhez. Bízom benne, hogy az ünnepelt elnézi nekem, hogy egy, a nyelvészeti turkológia témakörébe sorolható írással jelentkezem az őt köszöntő kötetben.

¹ TESz I. 269b–270a.

² Ezzel kapcsolatban I. CLAUSON török etimológiai szótárát (316b–317a.: *D bakāriṅk*), ahol a szerző Kāš. *bakāyāk* ‘the part within the cloven hoof of any animal with cloven hooves, and one half of a cloven hoof, ‘the frog in a horse’s foot’ adatát denominális névszónak, a *bakā* ‘the frog’ (Cl. 311b–312a.) származékának tartja. Etimológiai ötletével nem áll egyedül, Kāšgarī szótárának legújabb kiadásában Dankoff és Kelly szintén összekapcsolják a ‘béka’ s a ‘boka’ jelentésű szavakat. Ez a magyarázat voltaképpen egy ritka, történeti **+NAk* képzővel számol. Ezzel kapcsolatban I. CLAUSON szótárának szuffixum-listáját, ahol a szerző (xli) éppen erre az adatra alapozva különít el egy **+NAk* diminutív képzőt.

A *boka* szót a TESz.³ ótörök eredetű szavaink közé utalja, s egy **bakay* '(birka, marha) bokacsontja' átható alakból magyarázza. Az etimon törökségi háttérrel is homályos.

Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a török oldalon összefügghetnek-e egymással a 'béka' és a 'patások bokacsontja' jelentésű adatok, csakis a török adatok áttekintése és etimológiájuk feltárása után lehet esélyünk.

A magyar *béka* szó török etimonja

A *bakā* 'béka' szót Clauson⁴ tőszóként tünteti fel. Sevortjan⁵ felveti, hogy a 'béka' jelentésű szóban több olyan török nyelv is intervokális *-k-*t mutat, ahol egy történeti **-k-* szabályosan *-ğ-*-vé gyengült volna. Helyes megállapításából ugyanakkor nem vonja le azt a kínálkozó következtetést, hogy ezen nyelvi adatok egy egykori szóbeljei **-kk-* geminátóra utalnak. Mindazonáltal – fűzi hozzá első gondolatához – vannak adatok szóbeljei *-ğ-*-vel is, és az adatok összességükben arról tanúskodhatnak, hogy az első szótagi magánhangzó eredetileg hosszú volt. Sevortjan ezek után⁶ – furcsa módon – végülis egy **bak* szótövből indul ki, mely nézete szerint a tör. nyj. *bağ* alakban meg is őrződött. Ennek a rekonstruált hangutánzó eredetű nominális bázisnak lenne – Sevortjan szerint – származéka a tör. nyj. *bağcık* 'teknős', de végső fokon azok az alakok is, melyek közvetlenül egy – a **bak* bázis alapján keletkezett – igei **bak-* primér törevezethetők vissza. Ezek között a származékok között említi Sevortjan a tör. nyj. *bağak* 'vízi teknős', *bağarcık* 'tenős' valamint az ojr. *pağan* (< *pağ-an*) 'béka' alakokat, de itt lenne a helye a török nyelvek jó részében kimutatható *baka* szónak is, mely Sevortjan szerint *-A* képzős származék.

Sevortjan véleménye, hogy a *bakā* szó deverbális származék lehet, helyesnek tűnik. A kiinduló bázis – s ebben is igaza van Sevortjannak, s a korábbi iroda-

³ TESz. I. 327a.

⁴ CLAUSON 311b–312a.

⁵ SEVORTJAN 1978. 40.

⁶ Uő. 41.

lomban ennek megfelelően érvelő kutatóknak⁷ – egy hangutánzó eredetű **bāk*- ‘brekeg’ ige lehet, Sevortjannal szemben: hosszú vokállissal. (Hogy ez az ige tényleg rendelkezett-e egy nominális előképpel, vagy sem ill. volt-e a török nyelvekben egykor egy ezzel az igével homofón nominális bázis, vagy sem, nem tudnám eldönteni.)

A törökségben elterjedt *baka* szó ennek a hangutánzós eredetű **bāk*- ‘brekeg’ igeének lehet a *-gA* képzős⁸ származéka. A **bāk-gA* ‘béka’ szó fonetikai viselkedése nem meglepő. A morfémahatáron kialakuló **-kk-* gemináta a nyelvek egy részében viszonylag korán *-k*-vá egyszerűsödött, majd a *-k-* *-g*-vé gyengült, másutt a gemináta hosszabban megmaradt, s később már nem volt lehetőség a hosszú gutturális gyengülésére, mindössze lerövidülése következett be.

A modern török adatok:

O: *bağā* ‘obšćee nazvanie ljagušek i cerepah’ (tör), *baya* id. (az), cf. *kurbā* ‘ljaguška, žaba’ (gag), *baqa* id. (tkm. dial),⁹ cf. *gurbāga* ‘ljaguška’ (tkm);¹⁰ K:¹¹

⁷ L. uo.

⁸ A már az ótörök korban sem produktív *-gA* képzőről ERDAL 1991. 376–382. A *-gA* képző intranszitiv és tranzitiv igei bázisokból egyaránt ágenseket jelölő névszókat képez, s az ótörök korpuszban vannak a *-gA* képzős származékok között olyanok is, melyek hangutánzós eredetű igei bázisokhoz járulnak (vö. Erdal anyagában: *kükürä-gā* ‘thuder(ing)’, *kaldur-ga* ‘rustling’).

⁹ Ha hiteles Sevortjan tkm. nyelvjárási adata, két – a türkméntől idegen – sajátosságot is mutat: az első szótagi magánhangzó lerövidülését, s ezzel valószínűleg összefüggően azt, hogy a történeti **-kk-* nem gyöngült *-g*-vé, csak *-k*-vá rövidült.

¹⁰ Az oguz adatok alapján a szóbelseji mássalhangzó – föltéve, hogy az első szótagi vokális eredetileg hosszú volt – lehetett hosszú **-kk-* (< **-kg-*), de rövid **-k-* is. Rövid magánhangzó után a **-kk-* az oguz nyelvekben – az azcri nyelv kivételével, az esetek többségében – lerövidül, de nem gyengül *-g*-vé: vö. pl. ‘kettő’ (Cl. 100b–101a.: *ëkkī*): *iki* (tör), *iki* (az), *iki* (gag), *iki* (tkm); ‘kilenc’ (Cl. 474b.: *tokküz*): *dokuz* (tör), *doğğuz* (az), *dokuz* (gag), *dokuz* (tkm); ‘tövis’ (Cl. 483b–484a.: *tikān* (*d-*) crasis of **tikgān* ‘thorn’): *diken* (tör), *tikan* (az), *tiken* (gag), *tiken* (tkm); ‘mozsár’ (Cl. 805b.: *sokū* < *sokgū*): *sokī* (tkm); ‘nyolc’ (Cl. 823b.: *sükkiz*): *sekiz* (tör), *sükkiz* (az), *sekiz* (gag), *sekiz* (tkm); ‘szegély’ (Cl. 898a.: *yakā*, helyesen **yak-gā*): *yaka* ‘vorotnik’ (tör), *yaxa* (az), *yaka* (gag), *yaka* (tkm); ‘fölfel’ (Cl. 906b–907a.: *yokarū* crasis of **yokgarū*): *yukari* ‘verh’ (tör), *yuxari* (az), *yukari* (gag), *yokari* (tkm).

¹¹ A szóbelseji **-kk-*-t tartalmazó – többségükben a 10. jegyzetben is felsorolt – adatok viselkedésére a kipcak nyelvekben ld. ‘kettő’: *ike* (tat), *ike* (bšk), *ëki* (nog), *ëki* (kar. t, h, k), *iki* (kar. h), *yeki* (kzk), *ëki* / *yeki* (kcalp); *ëki* (kirg), *ëki* (kr-tat), *ëki* (kmk); *ëki* (krč-balk); ‘kilenc’: *tugiz* (tat), *tugüz*

baka 'ljaguška; zapor, derevjannyj zasov (dveri); basovaja klaviša; balansir (prisposoblenie na mel' nice)' (tat),¹² *baqa* 'ljaguška; ulitka' (bšk),¹³ *baka* 'ljaguška' (nog), *bağa* 'ljaguška, žaba; ulitka' (kar. h, t), *baqa* id. (kar. k), *baqa* 'ljaguška; nizkoroslyj' (kzk), *baqa* 'ljaguška' (kkalp), *baka* 'ljaguška; (übertr.) suhoparyj čelovek; čelovek (hudoj) kak palka' (kirg);¹⁴ *baqa* 'ljaguška; ljagušačij' (kr-tat); *baqa* 'ljaguška' (kmk); *maqa* (krč-balk); *pağa*, *mağa*, *maqa*, *basca* 'ljaguška' (szib-tat);

(bšk), *togiz* (nog), *toğuz* (kar. t, h), *dokuz* (kar. k), *toğiz* (kzk); *toğuz* / *toğiz* / *toğuz* / *toğiz* / *toqquz* (kkalp), *toguz* (kirg), *doquz* (kr-tat); *toğuz* (kmk); *toğuz* (krč-balk); 'tövis': *tigänük* 'repejnik; ternovnik' (tat), *tikän* 'koljučki' (bšk), – (nog), *dikän* '(bot.) čertopoloh' / *tëgenëk* 'tern; šip, koljučka' (kar.k), *t'ej'an'ak* 'čertopoloh, koljučka; ternic' (kar. t), *tëgenëk* 'ternovnik, koljučka, šip, ternii' (kar. h, k); *tiken* = *tikenek* 'koljučka, šipy' (kzk); *tiken* (kkalp); *tiken* / *tikenek* 'koljučka' (kirg), *tiken* 'koljučka, šip' (kr-tat); 'mozsár': vö. – (tat), – (bšk), *sokki* 'udary, poboï, izbičnie' (nog), – (kar), *soqqi* '(ust.) oružic; palica; poboï; (peren.) udar, odpor' (kzk); – (kkalp); *soku* 'stupa (derevjannaja)' (kirg); – (kr-tat); – (kmk); – (krč-balk); 'nyolc': *sigez* (tat), *higed* (bšk), *segiz* (nog), *segiz* (kar. t), *sëgiz* (kar. h), *sëkiz* (kar. k), *seguz* (kzk); *sükkiz* / *segiz* (kkalp); *segiz* (kirg); *sekiz* (kr-tat); *segiz* (kmk); *segiz* (krč-balk); 'szegély': *yaka* (tat), *yağa* (bšk), *yaga* (nog), *yağa* 'bereg, kraj' (kar. h, k), *yaqa* 'vorotnik' (kar. k), *yaka* 'vorotnik' (kar. h), *jağa* 'vorotnik; bereg (*reki, ozera, morja*)' (kzk), *džağa* / *žağa* 'vorotnik, šivorot' [l. ugyanakkor kkalp. *džağa* / *žağa* / *yağa* / *džağa* 'bereg'] (kkalp), *jaka* 'vorotnik; kraj, bereg' (kirg), *yaqa* id. (kr-tat), *yağa* 'vorot, vorotnik; bereg, kraj' (kmk), *džağa* id. (krč-blk); 'fölfelé': *yugari* (tat), *yugari* (bšk), – (nog), *yoğari* (kar. t, h, k); *joğari* (kzk), *džoğari* / *džoğari* (kkalp), *joğoru* = *joğor* = (južn.) *jokoru* (kirg); – (kr-tat); – (kmk); – (krč-blk); 'gyékény' (Cl. 913a.: *yigän* (? or *yegän*) 'a rush' ... perhaps a crisis of **yiggän*): *jikän* '(bot.) rogoz' (tat), *yekän* (bšk), *yeken* '(knizn. bot) osoka' (nog), – (kar); *jeken* / *jigän* '(bot.) osoka' (kzk), *džekin* / *džekken* '(bot.) kuga' (kkalp); *jeken* 'rogoz, sitnik, kuga (*bolotnoe rastenie*)' (kirg); – (kr-tat), – (kmk); *džegen* 'rogoža' (krč-blk). A kipszak nyelvkben mutatózó képviseltek jóval tarkább képet mutatnak mint az oguz nyelvi formák. A kérdés részletes kibontására egy másik – az eredeti török gemináták sorsát bemutató – cikkben kívánok a közlőjövöben vállalkozni.

¹² Vö. még: *bakilda*- 'kvakat'; *krjakat*; (*peren.*) *galdet*' (tat); *bakildik* 'kvakuška' (tat); *ba-ka-ka*, *bakakak* (hangutánzó) 'bakalarniñ tavišni törlečä üzgärtep bakildau avazin belderä' (TTAS).

¹³ Vö. még: *baqildağ* '(közny.) kvakuška (*o ljaguške*)' (bšk), *baqilda*- 'kvakat', *krjakat*' (bšk).

¹⁴ Bár Judahin külön szócikkben adja meg, valószínűleg ide tartozik: *baka* II 'šip na kotorom vraščactsja verhnij mel' ničnyj žernov'.

Sz:¹⁵ *baka* (ojr); *bā* / *paga* (ojrTuba); *paga* / *baka* (ojrKmd);¹⁶ *paga* (tuv); *pağa* / *pağa-palčax* (hak); T:¹⁷ *pağa* 'ljaguška' (öz); *bağa, pağa* 'ljaguška' (nujg), *pağa*

¹⁵ A történeti *-kk- sorsához a szibériai török nyelvekben ld. 'kettő': *éki* (ojr), *éki* (ojrTuba), *éki* (ojrKmd), *iyi* (tuv), *iki* (hak); 'kilenc': *togus* (ojr); *togus* (ojrTuba); *togus* (ojrKmd); *tos* (tuv), *toğis* (hak); 'tövis': – (ojr); – (ojrTuba); – (ojrKmd); – (tuv), *tigemek* 'šipovnik; koljučka, šip; (sag.) ternovnik' (hak); 'mozsár': *soki* 'stupa, stupka' (ojr); *soki* 'stupka' (ojrTuba); *soko* (ojrKmd); – (tuv); cf. *soğax* 'stupka, stupa' (hak); 'nyolc': *segis* (ojr); *segis* (ojrTuba); cf. *segizen* 'vosem' desjat' (ojrKmd); *ses* (tuv), *sigis* (hak); 'szegély': *d'aka* / *d'aki* 'vorotnik; doha; kraj, storona, bereg' (ojr); *d'aka* (ojrTuba); *d'aka* / *d'aga* 'vorotnik' (ojrKmd); – (tuv); *čağa* 'pojas (štanov); kraj, gran' (hak); 'fölfelc': – (ojr); – (ojrTuba); (ojrKmd); – (tuv); *čogar* 'vverh', *čogarci* 'vverhij' (hak); 'gyékcny': *d'eken* 'kamys' (ojr); – (ojrTuba); – (ojrKmd); – (tuv); – (hak).

¹⁶ Az ojrot nyelvjárásaiban intervokalikus helyzetben a zöngétlen mássalhangzók gyengülnek. Vö. PRITSAK 1959. 579. Az intervokalikus helyzetben lévő történeti *-kk- gemináta helyén BASKAKOV 1972. 33. a Kmd. nyelvjárásban -k- ~ -g- ingadozást mutat ki, mely megfelel a *baka* ~ *paga* ingadozásnak. Baskakov vonatkozó példái: *tañ da'rip čikanda* ~ *čiganda* (*čik-kan + da < *čik-gan + da) 'kogda rassvelo'; *n'an sug akan* ~ *agan* (*ak-kan < *ak-gan) *boldi* 'tccēt širokaja reka' stb. A szókezdő p- ~ b- ingadozására l. BASKAKOV 1972. 26. (*paš* ~ *baš* 'golova', *pala* ~ *bala* 'rebenok'). Ezekben az esetekben az irodalmi nyelv a b-vel kezdődő formákat kanonizálta. Az ojrot Tuba nyelvjárásában a szókezdő b- > p- változás rendszerszerű (vö. BASKAKOV 1966. 17.). A Tuba nyelvjárási -g- történeti *-k- helyén szabályosnak mondható, bár a *-k- gyengülése nem következetes (vö. BASKAKOV 1966. 27.), a *-kk- helyén inkább -k- az elvárt hang, mintsem a -g- (vö. BASKAKOV 1966. 31.).

¹⁷ A török *-kk- turki nyelvekben megfigyelhető képviselőihez vö. 'kettő': *ikki* (nujg), *iki* / *ikki* / *iški* / *ški* (nujgJarring), *iški* / *iške* (sujg), *iški* / *ički* / *iški* / *iške* (szal); 'kilenc': *toqquz* (nujg), *toqoz* / *toquz* / *toqquz* (nujgJarring), *toqış* / *toğis* (sujg), *toqos* (szal); 'tövis': *tikän* 'zanza; koljučka, šip' (nujg), *tiken* / *t'ken* (nujgJarring), – (sujg), – (szal); 'nyolc': *sökkiz* (nujg), *sekiz* / *sekiz* (nujgJarring), *sekes* / *sak'is* (sujg), *sēkis* / *sēkes* / *sekis* (szal); 'szegély': *yağa* 'kraj, bereg; vorot, vorotnik' (nujg), *yağa* 'collar of garment; outside, suburb' (nujgJarring), – (sujg), *yaxa* 'vorotnik, vorot' (szal); 'fölfelc': – (nujg), *yuğarı* / *yuğ'arı* / *yog'arı* (nujgJarring), – (sujg), – (szal); 'gyékcny': *yekän* 'čakan (bolotnaja trava, puli kotoroj upotrebljaetsja dlja nabivki podušek, matrצעv)' (nujg), – (nujgJarring), – (sujg), – (szal).

‘frog; vulva’ (nujgJarring),¹⁸ *paqa* ‘ljaguška’ (sujg);¹⁹ *paqa* / *paqa* / *paqa* / *pagor*²⁰ / *pagor* / *pagor* / *pagor*²¹ (szal); J:²² *baqa* ‘ljaguška’ (RusskJakSl.); H:²³ *bāqa* ‘Schildkröte’ (hal)²⁴; Č:²⁵ –.

Az áttekintett török ‘béka’ és az ebből a jelentésből érthető ill. az ehhez a jelentéshez közeli szemantikai mezejű adatok egy **bāk-gA* > **bākka* (> **baka*) szóalakra vezethetők vissza, s a szó alapjelentése ‘ami brekeg, brekegő’ lehetett.

¹⁸ Az ujugurban megfigyelhető **b- > p-* változást sporadikusnak nevezhetjük. Vö. PRITSAK 1959. 542. A *b- > p-* változás török eredetű szavakban regresszív asszimilációként értékelhető az esetek nagy többségében. A Pritsak által említett példák (TurFLC. *pūt-* ‘becenden’, HmM *pulut* ‘Wolke’, sal. *paš* ‘Kopf’, ujj. *pūtün* ‘alles’) mellett l. még pl. *patqaq* ‘boloto, top’, *paqir* ‘vedro’ stb.

¹⁹ A sujg.-ban a *b- > p-* változás – az ujjurral ellentétben – rendszeresnek tekintendő. Vö. THOMSEN 1959. 565. A szóbelseji zöngétlen zárhangok a sujg.-ban megőrződnek (THOMSEN 1959. 566.).

²⁰ A szalárra jellemző *+r* szecmenst tartalmazó forma.

²¹ A történeti *+Čik* – eredetileg diminutív – képzővel ellátott szalár adat.

²² A **-kk-* jakut képviselői: ‘kettő’: *ikki* (RusskJakSl.); ‘kilenc’: *toǰus* (RusskJakSl.); ‘tövis’: vö. ? *tiis* (RusskJakSl.); ‘nyolc’: *aǰis* (RusskJakSl.); ‘szegély’: *saǰa* (RusskJakSl.).

²³ Az intervokalikus **-k-* a haladzsban nyelvjárásonként eltérő módon viselkedik, állhat a helyén mélyhangú szavakban *-q-*, *-x-* és *-ɣ-* is. A Xarrābi nyelvjárásban a **-k-* nem zöngécsedik (vö. DOERFER 1988. 51.). Az intervokalikus helyzetű **-kk-* helyén szintén nincs egységes haladzs képviselő (vö. DOERFER 1988. 61.). A Xarrābi nyelvjárásban az egykori gemináta helyén *-qq-* ill. *-qg-* (l. *saqqal*, *saqqal* ‘Bart’, vö. DOERFER-TEZCAN 1980. 184b.) és egyszerűsödött *-q-* egyaránt található (l. *yaqa* ‘Kragen’, vö. DOERFER-TEZCAN 1980. 221a.; a *yaqa* Doerfer-Tezcan véleményével szemben egy **yakga* > **yakka* alakra vezethető vissza.) L. még: ‘kettő’: *äkki* (Doc-Tez); ‘kilenc’: *toǰuz* (Doc-Tez); ‘tövis’: *tikän* [T. *tik(g)än*] (Doc-Tez); ‘nyolc’: *sakkiz* (Doc-Tez); ‘szegély’: a *yaqa* / *yaxa* ‘Kragen’ (Doc-Tez) formák mellett l. még *yäxiä* id. (Textband).

²⁴ A haladzs közismert módon őrzi az etimológikus hosszú *-ā-*t az első szótagban.

²⁵ Bár a csuvasból nincs megfelelő adatunk, a történeti **-kk-* helyén jelentkező csuvas adatokhoz vö.: ‘kettő’: *ikkē*, *ikē*, *ik*; ‘kilenc’: *täxxär*, *täxär*; ‘nyolc’: *sakkär*; ‘szegély’: *šuxa*; ‘gyékény’: *čakan* ‘paločnik, rogoz’, mely jövevényszó a csuvasban.

A magyar *boka* szó török etimonja

Mint a 2. jegyzetben említettem, a turkológiai irodalomban felmerült a lehetősége, hogy a magyar *boka* török etimonja etimológiai kapcsolatban áll *béka* szavunk török etimonjával.²⁶

Sevortjan²⁷ etimológiai szótárában nem preferálja ezt a lehetőséget. A ‘boka’ jelentésű török adatokat tárgyalva öt alakvariánst különít el, s ezek jelentését összesen 26 tételben sorolja föl, melyek között, persze, vannak átfedések. A Sevortjan által etimológiai szempontból összetartozónak ítélt, de külön csoportba utalt alakvariánsok a következők:

1. *bakanak* s változatai.²⁸ Az ide sorolt adatok jelentése általában ‘kérődző, párosujjú patás állatok patája, ill. a pata fölötti bokarész; sarkantyú (pl. *kakasé*); a párosujjú patás állatok patarészei közötti vágat; az állatok törzsének és hátsó lábaik találkozásánál lévő szőrzet; patahús; patabetegség a lovaknál; fapapucs’.

²⁶ Clauson fentebb már idézett véleménye mellett I. Kāš. szótára kiadóinak, Dankoffnak és Kellynek a véleményét, ahol (DANKOFF-KELLY III. 65.) a *baqa* ‘frog’ szócikk alatt találni a *baqāyag* / *baqānaq* ‘frog (horse’s hoof)’ továbbá a *baqāčug* ‘muscle of the arm’ adatokat. Kāš. 522. (DANKOFF-KELLY II. 241.) adatai a következők: BAQ’YUQ, ahol mint a kiadók jelzik a yā’ fölött pont van. A pont Dankoff-Kelly szerint valószínűsíthetően egy kései kéztől származik, aki az adott szót nem [y]-vel, hanem [n]-nel ismerhette. Ezek szerint Kāšgarīnál egy korábbi és/vagy eltérő nyelvjárási *baqāyag* valamint egy későbbi és/vagy eltérő nyelvjárási *baqānaq* alakkal egyaránt számolhatunk ‘the space between the two sides of a cloven hoof or one of the two sides of a cloven hoof’ jelentésben. Van azonban még egy további adat is Kāš. szótárában: BAQA’YUQ, ahol a yā’ fölött újra pont van. Ennek az adatnak helyes olvasata DANKOFF-KELLY-vel szemben (uo.) nem lehet más, mint *baqāyuvq*, ill. *baqānvq*, ahol a harmadik szótagi magánhangzó zártsági foka kérdéses. Lehet [o], de [u] is. A szóalakok jelentése ‘the frog of a horse’s hoof’. A *baqāčug* ‘the muscle of the arm’ esetében DANKOFF-KELLY II. 268. elfogadják Kāš. magyarázatát, aki szótárában helyesen jelzi, hogy ez a szó a *baqa* kicsinyítő képzős alakja. Vö. hasonlóan CLAUSON 312b., ahol a latin *musculus* ‘izom’ < ‘cgérke’ figyelemre méltó szemantikai párhuzamát is említi Clauson. Nem érdektelen, hogy a magyar *béka* szónak is van többek között ‘felső karizom’ jelentése, bár ezt a jelentést a TESz. szerint csak a XIX. század végétől lehet kimutatni.

²⁷ SEVORTJAN 1978. 43–45.

²⁸ Nem egészen világos, miért említi itt, ebben a csoportban, Sevortjan a kurg. (Radl.) *baki* valamint az azcri nyj. *bağa* / *baya* alakokat.

2. *bağanjağ* s változatai. Az idetartozó alakok azeri nyelvjárásokból valók, s jelentésük ‘az állatok lábában lévő ízület’.

3. *bakay* ‘a pata fölötti csontocska a lovagnál vagy szarvasmarhánál; állatok és/vagy emberek bokája; a pata és a boka közti rész; lábszár (*birkáé*)’.

4. *bakayak* s változatai. Az idetartozó jelentések megegyeznek az 1. és 2. csoportéval. Egy eltérő jelentésű adat van mindössze a szemantikai csoportban, a teleut (Radl.) *päkäyäk* adat, mert ennek a jelentése ‘ízület a kézben’.²⁹

5. *bükäl*, s továbbképzett alakok, mint *bakalčak*, *bükälsäy* stb. A vonatkozó jelentések lényegében megegyeznek az előző csoportéval.

Sevortjan az adatok csoportosítását követően végül egy **bak* (**bük*) elemet különít el, mint a fenti formák közös tövét. Úgy látja, hogy a **bak* (**bük*) primér tőhöz tapadt képzők némelyike talán deverbális lehet, többségük viszont denominális. Szemantikai szempontból ugyan elfogadhatónak véli Clauson – fentebb ismertetett – etimológiai magyarázatát, miszerint a *bakānak* (recte: *bakāniak*) a ‘béka’ jelentésű szó származéka, de végső fokon idegenkedik a Clauson-féle megoldástól, mert – véleménye szerint – ennek elfogadása alaktani nehézségeket okozna a többi szóalak magyarázata során.

A Sevortjan által említett alaktani nehézség mindazonáltal csak az 5. csoportban említett szóalakokra vonatkozhat, az első négy csoportban felsorakoztatott lexémák jól érthetők egy összetett, diminutív ** + ŃAk* (*< * + Ń + Ak*) ill. ** + ŃAk* (*< ? * + Ń + ČAk* vagy *? * + ŃČ + Ak*) képzőbokr föltevése esetén.³⁰ Az 5. csoport adatai ugyanakkor nem biztos, hogy „alaktani problémát” vetnek föl. Lehetséges, s ennek tisztázása további vizsgálódások tárgya lehet, hogy az itt említett adatok egy régi, mára elhomályosult szóösszetételre vezethetők vissza.

²⁹ Sevortjan éppen ezen – a többitől eltérő – jelentés miatt tartja valószínűnek, hogy igaza lehet Räsänennek, aki (REW 58ab.) a kazak *baki* ‘Knöchel’ adattal kezdődő szócikkébe felveszi a jak. *bägälčük*, *bägälčik*, *bägärčik*, *bägüččik* ‘zapjast’ e ruki, sustav ručnoj kisti’ szóalakokat is. Räsänen egyébként két egymásra utaló szócikkben tárgyalja a ‘boka, birkalábszár, kézízület’ jelentésű szóalakokat (58a., 58ab.), s nem ad etimológiát.

³⁰ Az őstörök **ni* – máig kellően ki nem bontott története ellenére – világosan mutathat *n* és *y* reflexet is a modern török adatokban, vö. a ‘Nap’ jelentésű szóról írt cikkemet (BERTA 1997. 23–31.).

Lássuk az egymással világosan összefüggő ‘boka, bokacsont; pata, pata fölötti csont’ s ehhez közel álló jelentésű modern török adatokat!

O: *bakanak* (-*ği*) ‘razdvoennoe kopyto; začatok pjatogo pal’ca [*parno-kopytnyh*]; podušēčka pod pal’cem (*u verbljuda*)’ (tör); *bakan* ‘(anat.) babka’ (tkm); K: *bakay* ‘atniñ toyak öste söyäge, at ašigi’ (tat. nyj. TTAS),³¹ *bäkäy* ‘bäkäl (*putovaja kost*)’ (tat. nyj. TTDS), ‘šëikolotka, lodyžka’ (tat. nyj. TTDS), *bakay* ‘babka, kozon’ (*nadkopytnaja kostočka lošadi ili roगतого skota*)’ (kirg);³² *bakay* ‘babka, kazanok (*nadkopytnaja kostočka lošadi ili roगतого skota*)’ (nog); *baqay* ‘(anat.) babka, nadkopytnaja kost’ (*lošadi ili roगतого skota*)’ továbbá *bağinçay* ‘lodyžka, šëikolotka’ (kmk); *baqay* ‘babka; kozon (*nadkopytnaja kostočka lošadi ili roगतого skota*)’ (kzk); *bağinçay* ‘kopyto’ (kar k); *baqay* ‘šëikolka, šëikolotka’ (RKklpSl.), *baqay, baqayša* ‘(anat.) nadkopytnyj sustav, babka’ (kkalp); *pağayay* ‘golen’ (szib-tat); Sz: *maxayax* I ‘šiška sosny ili listvennicy’;³³ II ‘lodyžka’ (hak),³⁴ *pağayax* ‘šëikolotka, lodyžka’ (hak); *päküyäk* ‘das Handgelenk’ (alt, tel Radl.)

A magyar ‘boka’ török etimonjának elterjedése korlátozottabb a modern török nyelvekben, mint a ‘béka’ etimonjáé. A két etimon összevetése azt mutatja, hogy közös eredezetetésük aligha képzelhető el. Ellene szól azonos forrásra való

³¹ Idevonása valószínű, de további vizsgálatot igényel: *bäkäl* ‘šëikolotka, lodyžka; putovaja kost (*u lošadi*)’ (tat); *bäkäl* ‘u dvukopytnyh: odna dolja kopyta’ (tat. nyj. TTDS); *bäkäl* ‘šëikolotka, lodyžka’ (tat. nyj. TTDS); *bäkäl* ‘keče ayaginiñ tubik belän baltır arası, nečkä jire (časť nogi čeloveka, čut’ powyše šëikolotki)’ (tat. nyj. TTDS); *bäkäl* ‘časť nogi čeloveka, čut’ powyše šëikolotki’ (tat. nyj. TTDS 1993.). A szó, s továbbképzett formája további kipcsak nyelvekben is megvan, l.: *bäkäl* ‘šëikolotka, lodyžka; babka (*sustav nogi u životnogo*)’ (bšk), *bäkälsüy* ‘(anat.) putovaja kost’ (*u lošadi*); *babki* (*igra*)’ (bšk), *bağalçaq* id. (kzk); *bağalčak* ‘nadkopytnyj sustav lošadi; mesto meždu kopytom i šëikolotkoj; golen’; (*peren.*) kornastyj; krepyš’ (kirg), s szórványosan kimutatható egyéb török nyelvekből is: vö. *pağalçaq* ‘časť nogi niže kolena (*u životnyh*); golen’; *bercovaja kost*’ (ujg), vö. még: *bägälčäk, bägälčik, bägärčik, bägüččik* ‘zapjast’ e ruki, kist’ ruki; sustav” ručnoj kisti’ (Pek. 418.), s a tatár jövevényként értékelendő *pakälčak* ‘šëikolotka, lodyžka’ (csuv) adat.

³² Kérdéses a kirgiz *bakpayak* ‘nadkopytnaja časť nogi (*meždu ščetkoj i kopytom*)’ státusza.

³³ A ‘toboz’ jelentésű adat ide tartozása kétséges.

³⁴ Vö. még szagáj *maxpayax* ‘lodyžka’ (sagHakRSI.).

visszavezetésüknek a ‘béka’ és ‘boka’ jelentésű oguz adatok szembeállítására. Mint láttuk, a ‘béka’ jelentésű oguz formák arról tanúskodnak, hogy a török szó első szótagi magánhangzója hosszú volt: ezt mutatja a türkmén adat megőrzött magánhangzó hosszúsága³⁵ (*gurbāga*), s az egykori szóbeljei *-kk- oguz -g- képviselete. A ‘boka’ etimonjához tartozó oguz adatok viszont arról tanúskodnak, hogy az első szótagi magánhangzó rövid -a- volt. Az egykori etimológikus rövid -a- ra nemcsak a türkmén *bakan* hangalak első szótagi magánhangzója mutat, hanem a törökországi törökben és a türkménben is kimutatható -k- hang is, mely eredeti hosszúság után -g- vé gyengült volna. A -k- ugyanakkor a *boka* etimonjában is *-kk- ra mehet vissza (**bakkañ*, **bakkañak* stb.), mint azt a kipszak formák többsége mutatja.

Török eredetű ‘boka’ szavunk etimonja biztossággal elválasztható a ‘béka’ szótól, végső forrásának megállapítása azonban még további etimológiai vizsgálatot igényel.

Rövidítés- és irodalomjegyzék

alt	l. ojr
az	azeri, l. ARSl.
BASKAKOV 1966.	BASKAKOV, N. A.: Dialekt černeyh tatar (tuba-kiži). Grammatičeskij očerk i slovar'. Moskva 1966.
BASKAKOV 1972.	BASKAKOV, N. A.: Dialekt kumandincev (kumandī-kiži). Moskva 1972.
BERTA 1997.	BERTA, Á.: ‘ <i>künüş</i> und <i>qunış</i> ’. Studia Etymologica Cracoviensia 1997. 23–31.
BRH	Başqortsa-russa hüðlek. Ed. URAQSIN, Z. G. Mäskäü 1996.
bšk	baskír, l. BRH
Cl.	l. CLAUSON
CLAUSON	CLAUSON, G. Sir: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford 1972.
csuv	l. Č
Č	csuvas, l. ČVSl.
ČVSl.	Čavašla-viräsla slovar'. Ed. SKVORCOV, M. I. Muskv 1982.

³⁵ A haladzs *bāga* adat mindezt támogatja.

- DANKOFF-KELLY Maḥmūd al-Kāšgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Diwān Luyāt at-Turk) I–III. Edited and Translated with Introduction and Indices by R. DANKOFF in collaboration with J. KELLY. Sources of Oriental Languages and Literatures 7. Edited by Ş. TEKIN & G. A. TEKIN. 1982–1985.
- DOERFER 1988. DOERFER, G.: Grammatik des Chaladsch. Wiesbaden 1988. (Turcologica 4.)
- DOERFER-TEZCAN 1980. DOERFER, G. & TEZCAN, S.: Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab). Bp. 1980.
- Doe-Tez 1. DOERFER-TEZCAN 1980.
- ERDAL 1991. ERDAL, M.: Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I–II. Turcologica. Hrsg. von LARS JOHANSON. Bd. 7. Wiesbaden 1991.
- gag gagauz, 1. GRMSI.
- GRMSI. Gagauzsko–russko–moldavskij slovar'. Ed. BASKAKOV, N. A. Moskva 1973.
- H 1. hal
- hak hakasz, 1. HakRSI.
- HakRSI. Hakasko-russkij slovar'. Ed. BASKAKOV, N. A. Moskva 1953.
- hal haladzs, 1. Doe-Tez
- J jakut, 1. Pek.
- JARRING JARRING, G.: An Eastern Turki-English Dictionary. Lund 1964.
- JUDAHIN JUDAHIN, K. K.: Kirgizsko-russkij slovar'. Moskva 1995.
- K kipszak nyelvág
- kar. h a karaim nyelv halicsi nyelvjárása, 1. KRPSI.
- kar. k a karaim nyelv krimi nyelvjárása, 1. KRPSI.
- kar. t a karaim nyelv troki nyelvjárása, 1. KRPSI.
- Kāš. Maḥmūd al-Kāšgarī, 1. DANKOFF-KELLY
- kirg kirgiz, 1. Judahin
- kirg. (Radl.) kazak
- kkalp. karakalpak, 1. KkalpBask
- KkalpBask 'Slovar'. In: BASKAKOV, N. A.: Karakalpakskij jazyk I. Materialy po dialektologii. Moskva 1951.
- kmk kumük, 1. KmkRSI.
- KmkRSI. Kumyysko-russkij slovar'. Ed. BAMMATOV, Z. Z. Moskva 1969.
- krë-balk karacsáj-balkár, RKBSI.

- KRPSI. Karaimsko-russko-pol'skij slovar'. Eds. BASKAKOV, N. A. et al. Moskva 1974.
- kr-tat krimi tatár, l. KrTSl.
- KrTSl. Krymskotatarsko-russkij slovar'. Eds. ASANOV, Š. A. et al. Kiev 1988.
- kzk. kazak, l. KzkRSI.
- KzkRSI. MAHMUDOV, H. & MUSABAEV, G.: Kazahsko-russkij slovar' Alma-Ata 1954.
- MALOV MALOV, S. E.: Jazyk želtyh ujugurov. Teksty i perevody. Moskva 1967.
- nog nogaj, l. NRSI.
- NRSI. Nogajsko-russkij slovar'. Ed. BASKAKOV, N. A. Moskva 1963.
- nujg neoujgur, l. URSI.
- nujgJarring Jarring neoujgur nyelvjárasi anyaga, l. JARRING
- O oguz nyelvág
- ojr. ojrot, l. OjrRSI.
- ojrKmd az ojrot nyelv kumandi nyelvjárása, l. BASKAKOV 1972.
- OjrRSI. Ojrotsko-russkij slovar'. Ed. BASKAKOV, A. A. Moskva 1947.
- ojrTuba az ojrot nyelv tuba nyelvjárása, l. BASKAKOV 1966.
- özb özbeg, l. UzbRSI.
- Pek. PEKARSKIJ, É. K.: Slovar' jakutskogo jazyka I-III. Photo-mechanischer Nachdruck der ersten Ausgabe [1907-1930.] Jakutskij Filial AN SSSR 1959.
- PhTF I. Philologiae Turcicae Fundamenta. Hrsg. J. DENY, K. GRØN-BECH, H. SCHEEL, Z. V. TOGAN. Tomus primus. [Wiesbaden] 1959.
- PRITSAK 1959. PRITSAK, O.: 'Das Neuuigurische'. In: PhTF I. 525-563.
- Radl. RADLOFF, W.: Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. (Opyt' slovarja tjurkskih" narěčij.) I-IV. Sanktpeterburg" 1893-1911.
- REW RÄSÄNEN, M.: Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türk Sprachen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17/1. Helsinki 1969.
- RKBSI. Russko-karačevo-balkarskij slovar'. Eds. SUJUNČEV, H. I & URUSBIEV, I. H. Moskva 1965.
- RkkpSl. Russko-karakalpaskij slovar'. Ed. BASKAKOV, N. A. Moskva 1967.

- RusskJakSl. Russko-jakutszkij slovar'. Eds. AFANAS'EV, P. S. & HARITONOV, L. N. Moskva 1968.
- sagHakRSI. szagáj nyelvjárási adat, I. HakRSI.
SEVORTJAN 1978. SEVORTJAN, É. V.: Étimologičeskij slovar' tjurkskih jazykov II. Moskva 1978.
- sujg sárga ujjur, I. MALOV
szal szalár, I. TENIŠEV
szib-tat szibériai tatár, I. TUMAŠEVA
T turki nyelvág
tat kazáni tatár, I. TRSI.
tel teleut, I. Radl.
TENIŠEV TENIŠEV, É. R.: Stroj salarskogo jazyka. Moskva 1976.
TESz. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 1967–1984.
- Textband DOERFER, G.: Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch. Textband. Wiesbaden 1987.
- Thomsen 1959. THOMSEN, K.: 'Die Sprache der Gelben Uiguren und das Salarische'. In: PhTF I. 525–563.
- tkm türkmén, I. TkmRSI.
TkmRSI. Turkmensko-russkij slovar'. Eds. BASKAKOV, N. A. et al. Moskva 1968.
- tör törökországi török, I. TuRSI.
tör. nyj. törökországi török nyelvjárás
TRSI. Tatarsko-russkij slovar'. Ed. GOLOVKINA, O. V. Moskva 1966.
TTAS Tatar tēlēnēñ aňlatmalı süzlēgē. Kazan 1969.
TTDS Tatar tēlēnēñ dialektologik süzlēgē I–III. Kazan 1977–1981.
TTDS 1993 Tatar tēlēnēñ dialektologik süzlēgē. Kazan 1993.
TUMAŠEVA Tumaševa, D. G.: Slovar' dialektov sibirskih tatar. Kazan 1992.
TuRSI. Turecko-russkij slovar'. Eds. MUSTAFAEV, É. M.-É. et al. Moskva 1977.
- tuv tuvai, I. TuvRSI.
TuvRSI. Tuvinsko-russkij slovar'. Ed. PAL' MBAH, A. A. Moskva 1955.
URSI. Ujjursko-russkij slovar'. Ed. RAHIMOV, T. R. Moskva 1968.
UzbRSI. Uzbeksko-russkij slovar'. Eds. BOROVKOV, A. K. et al. Moskva 1959.